02/07/2019

Ο ναός της Παναγίας Βλαχερνών στην Κωνσταντινούπολη

/ Ορθόδοξες Προβολές

Ὁ ναὸς τῶν Βλαχερνῶν ὑπῆρξε τὸ πιὸ γνωστὸ καὶ τὸ πιὸ φημισμένο ἱερὸ τῆς Παναγίας στὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ διαρκῆ ἀκτινοβολία σ᾽ ὁλόκληρο τὸν χριστιανικὸ κόσμο.

Τὰ κυριότερα στοιχεῖα τῆς ἱστορίας του καὶ τῶν περιπετειῶν του στὴ βυζαντινὴ περίοδο εἶναι: Τὸ ναὸ ἔχτισε ἡ αὐτοκράτειρα Πουλχερία μεταξὺ τῶν ἐτῶν 450-453, ἔτος τοῦ θανάτου της καὶ μαζὶ μὲ τὸν Μαρκιανὸ (450-457) τὴ διακόσμησαν. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπὶ Λέοντος Α΄ (457-474) ὁ ναὸς ὁλοκληρώθηκε καὶ ἀπέκτησε λάμψη, ἰδιαίτερα μὲ τὴ δημιουργία τοῦ «ἁγίου λούσματος» καὶ τοῦ ἁγιάσματος. Τότε χτίστηκε καὶ τὸ παρεκκλήσιο τῆς Ἁγίας σοροῦ γιὰ νὰ δεχτῇ τὸ ὠμοφόριο καὶ τὴν Τιμία Ἐσθῆτα τῆς Θεοτόκου, ποὺ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη τὸ 473. Τότε παραχωρήθηκαν στὸ ναὸ σημαντικὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα, κυρίως κτήματα. Ὁ Προκόπιος σημειώνει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ θείου του Ἰουστίνου Α΄(518-527) τροποποίησε καὶ τελειοποίησε τὸ ἀρχικὸ οἰκοδόμημα. Στὴν περιγραφὴ ποὺ δίνει ἀφήνει τὴν ἐντύπωση πὼς στὸν τύπο τῆς βασιλικῆς ὑψώθηκε τροῦλλος, στηριγμένος σὲ ἡμικύκλιο ποὺ σχημάτιζαν οἱ κίονες. Ἡ ἀνακαίνιση αὐτή, ἐπὶ Ἰουστίνου Α΄, περιλαμβάνεται καὶ σὲ δύο ἐπιγράμματα τῆς Παλατινῆς

Ἀνθολογίας.

Πολλοὶ αὐτοκράτορες, κατὰ καιρούς, ἀπὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον βοήθησαν στὴν ἀναδιοργάνωση τῶν Βλαχερνῶν μὲ διάφορες, δωρεές. Τὸ μέγεθος τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν τοῦ ναοῦ ἀποκαλύπτεται ἀπὸ Νεαρὰ τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ὁποία ὁρίζει τὸ ἱερατεῖο καὶ τὸ προσωπικὸ ὡς ἐξῆς: 12 πρεσβύτεροι, 18 διάκονοι, 6 διακόνισσαι, 8 ὑποδιάκονοι, 20 ἀναγνῶστες, 4 ψάλτες καὶ 6 θυρωροί, συνολικὰ 74 ἄνθρωποι στὴν ὑπηρεσία τοῦ μεγάλου θρησκευτικοῦ κέντρου λατρείας τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ Ἰουστίνος ὁ Β΄ (565-578) εἶχε προσθέσει δύο ἀψίδες, ἐνισχύοντας τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ, ἐνῶ σὲ κάποια νεώτερη φάση ὁ Ρωμανὸς Γ΄ Ἀργυρὸς (1028-1034) διακόσμησε μὲ χρυσὸ καὶ ἀσήμι τὰ ἐσωράχια τῶν τοξοστοιχιῶν.

Θὰ πρέπει νὰ τονισθῇ ὁ ρόλος ποὺ διεδραμάτισε ἡ Παναγία τῶν Βλαχερνῶν στὴ διάρκεια τῆς Εἰκονομαχίας καὶ προπαντὸς ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄. Ἐπειδὴ ἦταν τὸ λατρευτικὸ κέντρο τῶν Ὀρθοδόξων, παράλληλο μὲ τὴν Ἁγία Σοφία (π.χ. κάθε παρασκευὴ γινόταν ὁλονύχτιες ἀγρυπνίες τῶν πιστῶν ἀφιερωμένες στὴ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας) τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα καταστράφηκε. Ὅπως μας πληροφορεῖ σύγχρονη σχεδὸν πηγὴ «ὁ Βίος τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τοῦ Νέου», ποὺ γράφτηκε τὸ 808, οἱ εἰκονομάχοι ἀντικατέστησαν τὶς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καὶ τῶν ἁγίων μὲ παραστάσεις δέντρων, πτηνῶν καὶ θηρίων: «Τοῦ δὲ τυράννου τὸν σεβάσμιον ναὸν τῆς Παναχράντου Θεοτόκου τὸν ἐν Βλαχέρναις κατορύξαντες, τὸν πρὶν κεκοσμημένον τοῖς διατοίχοις ὄντα ἀπὸ τὲ τῆς πρὸς ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ συγκαταβάσεως, ἕως θαυμάτων παντοίων καὶ μέχρι τῆς αὐτοῦ Ἀναλήψεως καὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καθόδου διὰ εἰκονικῆς ἀναζωγραφήσεως καὶ οὕτως τὰ τοῦ Χριστοῦ ἅπαντα μυστικὰ ἐξάραντος, ὀπωροφυλάκιον καὶ ὀρνεοσκοπεῖον τὴν ἐκκλησίαν ἐποίησε. Δένδρα καὶ ὄρνεα παντοῖα, θηρία τε καὶ ἄλλα τινα ἐγκύκλια διὰ κισσοψύλων, γερανῶν τε καὶ κορωνῶν καὶ ταώνων ταύτην περιμουσώσας, ἵν᾽ εἴπω ἀληθῶς ἄκοσμον ἔδειξεν».

Τότε ἐξαφανίστηκε καὶ ἡ ξύλινη, ἀργυρόχρυση καὶ ἱστορικὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας, ἡ ὁποία ξαναβρέθηκε, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, τὸ 1030 κρυμμένη στὸν τοῖχο κατὰ τὶς ἐργασίες ἀνακαίνισης ποὺ ἔγιναν ἐπὶ Ρωμανοὺ Γ΄ Ἀργυροῦ.

Εἶχε ἤδη δημιουργηθεῖ ὁ τύπος τῆς Παναγίας τῆς Βλαχερνίτισσας, ποὺ διαδόθηκε μὲ ἀντίγραφα σὲ ὁλόκληρο τὸ χριστιανικὸ κόσμο. Ἡ Παναγία εἰκονίζεται ὁλόσωμη, μετωπική, μὲ ὑψωμένα τὰ χέρια. Στὸ στῆθος, σὲ μετάλλιο, παριστάνεται ὁ Χριστὸς εὐλογῶντας. Μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Βλαχερνίτισσας συνδέεται καὶ τὸ θαῦμα τοῦ πέπλου ποὺ ἀνασηκωνόταν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς Θεοτόκου ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωση, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή.

Μερικὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα ἀκόμη εἶναι σημαντικά. Τὸ 1070 ἡ ἐκκλησία καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαϊά, ἀλλὰ μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν αὐτοκρατόρων Ρωμανοῦ Δ΄ Διογένη (1067-1071) καὶ Μιχαὴλ Ζ΄ τοῦ Δούκα (1071-1078) ξαναχτίστηκε. Ὁλόκληρο τὸ κτιριακὸ συγκρότημα κάηκε τελικὰ τὸ 1434, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν Ἅλωση «ὑπὸ τινων ἀρχοντοπούλων θελόντων πιάσαι τινάς νεοσσοὺς περιστερῶν» (Γ. Φραντζῆς), οἱ ὁποῖοι ἀνέβηκαν στὴ στέγη καὶ προκάλεσαν χωρὶς νὰ τὸ θέλουν τὴν πυρκαϊά.

Τὸ γνωστότερο καὶ σπουδαιότερο γεγονὸς εἶναι ἡ σωτηρία τῆς Πόλης κατὰ τὸ 626 ὅταν πολιορκήθηκε ἀπὸ τὰ στρατεύματα τῶν Ἀβάρων. Ἡ εἰκόνα τῆς Βλαχερνίτισσας λιτανεύτηκε στὶς ἐπάλξεις ἀπὸ τὸ γιὸ τοῦ ἀπουσιάζοντος Ἡρακλείου, τὸν πατριάρχη Σέργιο (610-638) καὶ τὸ λαό. Ἡ πολιορκία λύθηκε, ἡ Πόλη σώθηκε καὶ ἡ σωτηρία ἀποδόθηκε στὴν Παναγία. Σύσσωμος ὁ λαὸς ὁδηγήθηκε μὲ τὴν εἰκόνα στὸν ἱστορικὸ ναὸ ὅπου ἀγρύπνησε ψάλλοντας τὸν Ἀκάθιστο Ὕμνο.

Τὸ 843, μὲ τὴ λήξη τῆς Εἰκονομαχίας, ἀπὸ τὸ ναὸ τῶν Βλαχερνῶν ξεκίνησε ἡ γιορτὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, ποὺ καθιερώθηκε γιὰ τὸ θρίαμβο τῶν εἰκόνων. Κατὰ τὴν παράδοση ἐξάλλου τὸ 944 τοποθετήθηκαν στὸ παρεκκλήσιο τοῦ ναοῦ ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ βασιλέα Ἀβγάρου, ποὺ ἔφεραν ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα.

Μετὰ τὸ 1204 καταλαμβάνουν τὸ ναὸ τῶν Βλαχερνῶν οἱ Λατίνοι μέχρις ὅτου ὁ Ἰωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης (1222-1254) τὸν ἐξαγόρασε ἀπὸ τοὺς Καθολικούς, ὅπως καὶ πολλὰ μοναστήρια τῆς Πόλης. Τὸ 1348 Γενουάτες πειρατὲς μὲ τὶς πολιορκητικές τους μηχανὲς προκάλεσαν ζημιὲς στὸ ἱερό.

Ἀπὸ τὶς μαρτυρίες ποὺ σώθηκαν ὁ ναὸς τῶν Βλαχερνῶν ἦταν δίπλα στὸν Κεράτιο, ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη. Γιὰ νὰ προστατευθῇ ὁ Ἡράκλειος περιτείχισε τὸ χῶρο. Ὅταν ἀργότερα ἱδρύθηκε τὸ Παλάτι τῶν Βλαχερνῶν, πιὸ πάνω ἀπὸ τὸ ναὸ στὴ πλαγιὰ τοῦ λόφου, Παλάτι καὶ ναὸς ἐπικοινωνοῦσαν μὲ σκάλα καὶ εἰδικὴ θύρα. Οἱ αὐτοκράτορες συχνὰ παρακολουθοῦσαν τὶς λειτουργίες καὶ ἀνάλογο ἦταν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας γιὰ τὸν ὁποῖο ἐξεδήλωναν μὲ κάθε τρόπο τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν πίστη τους. Εἶναι γνωστὸ πὼς στὶς ἐκστρατεῖες ἔφεραν μαζί τους μία εἰκόνα τῆς Βλαχερνίτισσας. Διασώθηκαν ἐπίσης πολλὲς σφραγίδες μὲ τὴν εἰκόνα της. Ἤδη ἀπὸ τὸν πατριάρχη Τιμόθεο (511-518) καθιερώθηκε ἡ πανήγυρις, ἡ λιτανεία δηλ. ποὺ γινόταν κάθε παρασκευὴ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας στὴν ἐκκλησία τῶν Χαλκοπρατείων. Ὁρισμένες ἑορτὲς εἶχαν ἐπίσημο χαρακτῆρα: τῆς Ὑπαπαντῆς (2 Φεβρουαρίου), τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ Μεγάλη Παρασκευὴ καὶ ἡ Τρίτη τοῦ Πάσχα, ἡ τοποθέτηση τοῦ πέπλου τῆς Παναγίας (2 Ἰουλίου), τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας (31 Ἰουλίου), ἡ ἀνάμνηση τῆς σωτηρίας ἀπὸ

τοὺς Ἀβαροπέρσες (7 Αὐγούστου), ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (15 Αὐγούστου), ἡ ἀνάμνηση τοῦ φοβεροῦ σεισμοῦ τὸ 740 (26 Ὀκτωβρίου).

Τὸ ἱερὸ τῶν Βλαχερνῶν, «ὁ μέγας νεώς» τῶν συγγραφέων τὸ ἀποτελοῦσαν τρία κτίρια: Ἡ κεντρικὴ ἐκκλησία, τὸ παρεκκλήσιο τῶν λειψάνων καὶ τὸ «λοῦσμα».

Ἡ ἐκκλησία εἶχε τὸ σχῆμα τῆς ξυλόστεγης τρίκλιτης βασιλικῆς ὅπως οἱ ἀντίστοιχες Παναγία τῶν Χαλκοπρατείων καὶ ἡ μονὴ Στουδίου. Στὸν ἴδιο τύπο ξαναχτίστηκε, καθὼς φαίνεται, καὶ μετὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1070. Στὴν ἐσωτερικὴ ἐπένδυση γινόταν συνδυασμὸς ἔγχρωμης ὀρθομαρμάρωσης, ὡς τὴ μέση τῶν τοίχων, πρασίνου ἴασπι γιὰ τοὺς κίονες, χρυσοῦ καὶ ἀσημιοῦ γιὰ τὴν ἔξοχα τεχνουργημένη ὀροφή. Οἱ τοῖχοι πάνω ἀπὸ τὴν ὀρθομαρμάρωση ἔφεραν διάκοσμο ἀπὸ τοιχογραφίες καὶ ψηφιδωτὰ μὲ θέματα ἀπὸ τὸν Χριστολογικὸ κύκλο. Ὁ ἄμβωνας, ποὺ ἦταν τοποθετημένος στὴ μέση τοῦ κεντρικοῦ κλίτους ἦταν ὅλος ἀπὸ ἀσήμι. Ἐντυπωσιακὸ ἐπίσης ἦταν τὸ Εἰκονοστάσιο. Πληροφορίες γιὰ τὴν θαυμάσια εἰκονογράφηση καὶ τὸν ὑπόλοιπο διάκοσμο τοῦ ναοῦ μᾶς ἄφησε ὁ πρεσβευτὴς Clavijo, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφτηκε τὶς Βλαχέρνες τὸ 1402 καὶ σὲ μεταγενέστερο κείμενο ὁ Ἰσίδωρος τοῦ Κιέβου (1385-1463) στὸ «Θρῆνο» του γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ περίλαμπρου ναοῦ.

Τὸ παρεκκλήσιο τῶν λειψάνων ἢ παρεκκλήσιο τῆς Ἁγίας σοροῦ ἦταν κυκλικὸ κτίσμα μὲ νάρθηκα, ποὺ βρισκόταν στὰ νότια τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ. Φιλοξενούσε, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λείψανα, τὸ ὠμοφόριο τῆς Θεοτόκου, τὸ πέπλο της καὶ τὴν Τιμία Ζώνη. Ρῶσσοι προσκυνητὲς τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰ. περιγράφουν τὰ κειμήλια καὶ ἀναφέρονται στὰ λείψανα πολλῶν ἁγίων (Παταπίου, Ἀθανασίου, Παντολέοντος, Ἀναστασίας).

Τὸ «λοῦσμα» χωριζόταν σὲ τρία μέρη: τὴν ἱματιοθήκη – «τὸ ἀποδυτόν», τὴ δεξαμενὴ – «τὸν κόλυμβον» καὶ τὸν Ἅγιο Φωτεινό. Ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸ παρεκκλήσιο. Τὸ λοῦσμα στεγαζόταν μὲ θόλο καὶ οἱ τοῖχοι ἦταν διακοσμημένοι μὲ εἰκόνες. Σὲ εἰδικὴ κόγχη βρισκόταν ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας. Ἡ δεξαμενή, στὸ νερὸ τῆς ὁποίας κατέβαινε κάθε παρασκευὴ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ λουζόταν, βρισκόταν στὸ κέντρο τῆς αἴθουσας. Ἀπὸ τὶς πηγὲς δίνονται λεπτομερεῖς περιγραφὲς γιὰ τὴν τελετὴ τῆς εἰσόδου στὸ λοῦσμα καὶ τὶς διαδικασίες μέχρι τὴ λήψη τοῦ ἁγιάσματος: «...εἰσέρχονται τέλος εἰς τὸν Ἅγιον Φωτεινόν, εἰς τὸν ἐνδότερον θόλον καὶ ἅπτουσι κηροὺς ἔμπροσθεν τῆς μαρμαρίνου εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, ἐκ τῶν χειρῶν τῆς ὁποίας ἐκχύνεται τὸ ἁγίασμα».

Ὕστερα ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1434 καὶ τὴν Ἅλωση, τὰ πάντα ἐρειπώθηκαν καὶ ἐρημώθηκαν. Ἡ φήμη καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ ἱεροῦ ἐξαφανίστηκαν. Ἔμεινε μόνο ὁ χῶρος τοῦ ἁγιάσματος. Ἡ περιοχὴ περιῆλθε σὲ Ὀθωμανοὺς μέχρι τὸ 1867,

χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ἀγοράσθηκε ἀπὸ τὴν συντεχνία τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων γουναράδων, οἱ ὁποῖοι ἔχτισαν πάνω ἀπὸ τὸ ἅγιασμα ναΐσκο. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ τὶς φροντίδες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου προστέθηκαν καὶ ἄλλα προσκτίσματα καὶ ὁ ἀρχαῖος, ἱερός, περιτειχισμένος χῶρος ἀπέκτησε τὴν ὄψη ποὺ ἔχει σήμερα μὲ κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τὸ ἁγίασμα. Οἱ τέσσερεις τοιχογραφίες τοῦ ζωγράφου Εἰρήναρχου Κόβα, πάνω ἀπὸ τὸ ἁγίασμα (1964), ἀποτελοῦν ἀνάμνηση ἱερῶν συγκινήσεων καὶ μεγάλων στιγμῶν τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας.

Μελλοντικὲς ἀνασκαφὲς στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν πιθανὸν νὰ ἀποκαλύψουν τὰ ἐρείπια τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ ναοῦ.